LIETUVOS SOCIALINIŲ MOKSLŲ CENTRO
EKONOMIKOS IR KAIMO VYSTYMO INSTITUTAS

Lietuvos mokslo tarybai

Rekomendacijos Lietuvos Euro2040 ūkių profilių ekonominio atsparumo didinimui ir Bendrosios Žemės ūkio politikos paramos priemonių tikslingesniam panaudojimui

Įvadas

Pastaraisiais metais Europos žemės ūkis vis aiškiau veikia nuolatinio neapibrėžtumo sąlygomis. Klimato kaitos sukelti ekstremalūs reiškiniai, energijos ir žaliavų kainų svyravimai, geopolitiniai sukrėtimai, darbo jėgos trūkumas bei sparčiai kintantys visuomenės lūkesčiai iš esmės keičia tradicines ūkininkavimo prielaidas. Šiame kontekste žemės ūkio sektoriaus tvarumas vis dažniau neapsiriboja vien aplinkosauginiais ar ekonominio efektyvumo klausimais, bet yra tiesiogiai siejamas su atsparumo (resilience) koncepcija – ūkių ir visos maisto sistemos gebėjimu atlaikyti sukrėtimus, prisitaikyti prie kintančių sąlygų ir, esant poreikiui, transformuotis.

Atsparumas žemės ūkyje negali būti suprantamas kaip statiška būsena ar vienkartinis rezultatas. Tai dinamiškas procesas, apimantis trumpalaikį stabilumą, vidutinio laikotarpio prisitaikymą ir ilgalaikę struktūrinę transformaciją. Ekonominiu požiūriu atsparumas reiškia pajamų ir investicinio potencialo išlaikymą net ir rinkos nestabilumo sąlygomis. Ekologiniu lygmeniu jis siejamas su gebėjimu mažinti klimato rizikas, atkurti gamtinius išteklius ir išvengti ilgalaikės degradacijos. Socialiniu ir instituciniu požiūriu atsparumas apima darbo jėgos prieinamumą, kartų kaitą, ryšius su bendruomenėmis bei gebėjimą veikti per kolektyvines ir tinklines struktūras.

Tačiau empiriniai tyrimai rodo, kad žemės ūkio ekonominis atsparumas nėra vienodas visiems ūkiams. Skirtingi ūkininkavimo modeliai pasižymi nevienodu pažeidžiamumu, skirtingomis stiprybėmis ir skirtingu prisitaikymo potencialu. Ūkiai, kurie trumpuoju laikotarpiu yra ekonomiškai efektyvūs, nebūtinai yra atsparūs sisteminiams sukrėtimams, o ūkininkavimo modeliai, pasižymintys aukštu ekologiniu stabilumu, gali susidurti su ekonominio gyvybingumo iššūkiais. Tai reiškia, kad universalios, visiems ūkiams vienodai taikomos politikos priemonės dažnai ne tik nepasiekia norimo efekto, bet ir gali neplanuotai netgi didinti struktūrinius disbalansus.

Valstybės biudžetinė įstaiga
A. Vivulskio 4A-13
LT-03220 Vilnius

Tel. (8 5) 261 4525
El.p.: ekvi@ekvi.lt
http://www.ekvi.lt

Duomenys kaupiami ir saugomi juridinių asmenų registre, kodas 305674949

Dėl šios priežasties vis didesnę reikšmę įgyja specializuotas požiūris į atsparumo didinimą. Euro2040 ūkininkų profiliai leidžia sistemingai identifikuoti skirtingas ūkių strategijas, jų santykį su rinka, parama, technologijomis ir teritoriniu kontekstu. Tokia tipologija sudaro prielaidas pereiti nuo bendrų, normatyvinių rekomendacijų prie diferencijuotų, skirtingiems ūkių tipams pritaikytų sprendimų, kurie atliepia konkrečius struktūrinius pažeidžiamumus ir išnaudoja kiekvieno ūkininkavimo tipo vidinį potencialą.

Todėl atsparumo didinimas Europos žemės ūkyje turėtų būti suvokiamas ne kaip vienas tikslas ar viena priemonė, bet kaip kryptingas, daugialypis procesas**,** kuriam būtinos skirtingos strategijos skirtingiems ūkių profiliams. Tik toks požiūris leidžia suderinti ekonominį gyvybingumą, ekologinį stabilumą ir socialinę sanglaudą, kartu užtikrinant visos maisto sistemos atsparumą iki 2040 metų ir vėliau.

Metodologinė pastaba: Euro2040 ūkininkų profiliai, identifikuoti šiame tyrime, atspindi empiriškai pagrįstas ūkių strategijų konfigūracijas, kurios skiriasi pagal ekonominį dydį, pajamų struktūrą, priklausomybę nuo viešosios paramos, darbo jėgos sudėtį, diversifikaciją ir santykį su rinka. Atsparumo didinimo rekomendacijos pateikiamos laikantis principo, kad skirtingi profiliai susiduria su skirtingais struktūriniais pažeidžiamumais, todėl reikalauja diferencijuotų politikos ir valdymo sprendimų.

Žemiau pateikiamos projekto vykdymo metu atliktų mokslinių tyrimų pagrindu suformuluotos atsparumo didinimo rekomendacijos kiekvienam išskirtam Euro 2040 ūkių profilių tipui

Rekomendacijos ūkių atsparumui didinti

1. Korporatyvinio tipo (Corporate farmer) Euro2040 ūkio tipas

Struktūriniai pažeidžiamumai:

Korporatyvinio profilio ūkis pasižymi dideliu ekonominiu dydžiu, aukštu samdomo darbo intensyvumu ir stipria integracija į ilgas, dažnai tarptautines, vertės grandines. Nors tokie ūkiai paprastai yra finansiškai pajėgūs, jų atsparumą silpnina sisteminė priklausomybė nuo logistikos, energijos ir rinkos stabilumo, taip pat tam tikra reputacinė rizika susijusi su tuo, jog visuomenėje jie dar dažnai suvokiami kaip tam tirki išnaudotojai, vien tik naudos siekėjai.

Atsparumo didinimo rekomendacijos:

Šio ūkininkavimo profilio atsparumas turėtų būti stiprinamas trumpinant vertės bei tiekimo grandines ir didinant regioninę integraciją, ypač per vietinį perdirbimą ir kontraktinius ryšius. Be to reikėtų stengtis kuo daugiau gamybos veiksnių (trąšos, veterinariniai vaistai ir pan.) įsigyti vietos rinkoje, mat esant išoriniams sukrėtimams (kaip pandemijos ar kariniai konfliktai), šio ūkininkavimo tipo ūkiai vieni pirmųjų patiria gamybos trikdžius. ESG principų integravimas į strateginį valdymą galėtų tapti ne tik reputacine, bet ir ekonomine atsparumo priemone. Taip pat rekomenduotina aktyviau investuoti į duomenų analizę ir rizikų prognozavimą, leidžiantį greičiau reaguoti į sisteminius sukrėtimus.

BŽŪP paramos ir konsultavimo rekomendacijos:

BŽŪP paramos ir konsultavimo požiūriu šiam profiliui tikslinga riboti klasikinę plotinę paramą ir labiau naudoti tikslingas, sąlyginai sutartines priemones, tokias kaip investicijas į trumpąsias tiekimo grandines, regioninį perdirbimą, logistikos ir duomenų valdymo sistemų modernizavimą. Konsultavimo sistemoje akcentuotinos rizikos žemėlapio sudarymo, tiekimo grandinių valdymo, reputacijos ir socialinės atsakomybės kompetencijos, kartu įpareigojant didžiuosius ūkius dalintis žiniomis ir infrastruktūra su smulkesniais partneriais (kooperacija, partnerystės, inovacijų grupės).

2. Intensyviojo tipo ūkiai (Intensive farming) Euro2040 ūkio tipas

Struktūriniai pažeidžiamumai:

Intensyviojo profilio ūkiams būdingas aukštas gamybos veiksnių išnaudojimo intensyvumas, didelė produkcijos apimtis ir ryški priklausomybė nuo pasaulinių žaliavų rinkų. Šis profilis yra itin jautrus trąšų, energijos ir produkcijos kainų svyravimams bei klimato ekstremumams. Taip pat dirvos nualinimui, mat orientuojasi ne į tvarią žemdirbystę, bet į kuo didesnio derliaus generavimą turimuose žemės ūkio naudmenų plotuose bei masto ekonomiją išnaudojant žemės ūkio techniką.

Atsparumo didinimo rekomendacijos:

Rekomenduojama palaipsniui pereiti nuo vien produktyvumo didinimo prie rizikos diversifikavimo strategijų. Tai apima dalinę gamybinę diversifikaciją, ilgalaikių kainų fiksavimo sutarčių naudojimą ir investicijas į dirvožemio būklės gerinimą. Precizinės žemdirbystės sprendimai turėtų būti traktuojami kaip atsparumo, o ne tik efektyvumo didinimo priemonė. Auginamų kultūrų diversifikavimas padėti spręsti iškart 2 iššūkius: sumažintų priklausomybę nuo vienos pagrindinės auginamos kultūros kainų svyravimų pasaulinėse rinkose (labai retai būna, kad kristų visų rūšių žemės ūkio produkcijos kainos – Pasaulyje žmonių daugėja, taigi maisto reikia), o taip pat padėtų spręsti dirvožemio nualinimo problemą, mat sėjomaina leidžia išsaugoti dirvožemio derlingumą.

BŽŪP paramos ir konsultavimo rekomendacijos:

Šiam profiliui BŽŪP parama turėtų būti stipriau siejama su perėjimu prie tvaresnių technologijų, t.y. precizinės žemdirbystės, dirvožemio atkūrimo, vandens ir maistmedžiagių valdymo priemonėmis, taip pat draudimo ir pajamų stabilizavimo priemonių naudojimu. Konsultavimo paslaugos turėtų orientuotis į ekonominės ir aplinkosauginės rizikos analizę, sėjomainos schemų ir diversifikacijos planų parengimą, individualizuotus ūkio atsparumo planus, kurie būtų sąlyga didesniems investiciniams ir aplinkosauginiams priemonėms ar išmokų lygiui pagal BŽŪP.

3. Kontroliuojamos aplinkos (controlled environment farming) Euro2040 ūkio tipas

Struktūriniai pažeidžiamumai

Kontroliuojamos aplinkos ūkių profilio ūkiai pasižymi aukštu kapitalo ir energijos intensyvumu bei mažesne priklausomybe nuo klimato sąlygų. Pagrindinis jų pažeidžiamumas susijęs su energijos kainų šokais ir technologinės infrastruktūros rizika.

Atsparumo didinimo rekomendacijos

Atsparumo didinimas turėtų būti grindžiamas energetinės autonomijos didinimu – atsinaujinančių energijos šaltinių integracija, šilumos atkūrimo sprendimais ir ilgalaikėmis energijos tiekimo sutartimis. Pastebėtina, jog šilumos gamyba galėtų pereikit nuo dabar pagrinde naudojamo iškastinio kuro, prie biokuro ir žemės ūkio produkcijos gamybos proceso metu susidarančių bioskaidžių medžiagų (šiaudai, biomasė, t.t.) deginimo. Be to, būtina orientacija į aukštos pridėtinės vertės nišines rinkas, kurios leidžia amortizuoti dideles fiksuotas sąnaudas, mat šiuo metu Lietuvos šiltnamiuose auginamos pagrinde tik 2 rūšių daržovės: pomidorai ir agurkai bei 2 rūšių grybai, kurių didžiają dalį sudaro pievagrybiai. Įtraukus į asortimentą labiau nišinius, brangesnius produktus (medicininiai grybai ir pan.) galima būtų ne tik amortizuoti sąnaudas, bet ir pratęsti auginimo sezoną.

BŽŪP paramos ir konsultavimo rekomendacijos:

BŽŪP priemonės šiam profiliui gali būti nukreiptos į energinio efektyvumo ir atsinaujinančių energijos šaltinių investicijas, taip pat į inovacijų projektus, susijusius su naujų aukštos vertės produktų (nišiniai grybai, specializuotos daržovės) kūrimu. Konsultavimo lygmeniu reikalingi specializuoti energetikos, technologinio rizikos valdymo ir rinkų plėtros patarimai, įskaitant pagalbą rengiant sudėtingesnius projektus („Innovation Fund“, EIP grupės), kad ūkiai galėtų išnaudoti savo technologinį potencialą nerizikuodami finansiniu stabilumu.

4. Ląstelinio tipo (Cell farmer) Euro2040 ūkio tipas

Struktūriniai pažeidžiamumai:

Ląstelinio profilio ūkiai pasižymi itin dideliu specializacijos lygiu, dažniausiai orientuotu į vieną produktą ar technologiją. Tai lemia didelę ekonominę riziką dėl ribotų alternatyvų rinkos ar technologinių sutrikimų atveju.

Atsparumo didinimo rekomendacijos

Šio profilio atsparumas didinamas per integraciją į platesnius kooperatyvinius ar tinklinius modelius, leidžiančius dalintis infrastruktūra, žiniomis ir rizika. Politikos lygmeniu svarbios eksperimentinių ir pilotinių projektų paramos schemos, kurios sumažina nesėkmės kainą. Tačiau atlikti tyrimai parodė, jog ir 2040 metais šio tipo ūkių profilių Lietuvoje bus labai mažai, tad vargu ar valstybės politikos prioritetuose bus šių ūkių rėmimas.

BŽŪP paramos ir konsultavimo rekomendacijos:

BŽŪP parama čia turėtų būti aiškiai siejama su inovacijomis ir mokslo-verslo partnerystėmis. Labiausiai tiktų eksperimentinė infrastruktūra, pilotiniai projektai, rizikos pasidalijimo mechanizmai kartu su perdirbimo įmonėmis ar mokslo institucijomis. Konsultavimo sistemoje tokie ūkiai turėtų gauti ne tiek klasikinį agronominį, kiek technologinį ir teisinį (intelektinės nuosavybės, sertifikavimo, biosaugos) palaikymą, integruotą į inovacijų ekosistemas (mokslo slėnius, „living labs“), o BŽŪP priemonės turėtų skatinti būtent šį tinklinį veikimo modelį, o ne izoliuotą gamybą.

5. Adaptyvinio (Adaptive farmer) Euro2040 ūkio tipas

Struktūriniai pažeidžiamumai:

Adaptyvinio profilio ūkiai pasižymi aukštu lankstumu ir gebėjimu keisti veiklos kryptį, tačiau jų finansinis stabilumas dažnai yra ribotas dėl nuolatinio eksperimentavimo ir investicijų neapibrėžtumo.

Atsparumo didinimo rekomendacijos

Atsparumas galėtų būti stiprinamas per institucionalizuotą mokymąsi ir rizikos pasidalijimą. Rekomenduojamos lanksčios paramos priemonės, leidžiančios testuoti naujus verslo modelius, taip pat mentorystės ir žinių mainų tinklai, kurie mažina informacinę riziką. Taip pat skatintina Ekosistemų integracija, įgalinanti bendradarbiavimą su žiedinės ekonomikos sistemomis, bioekonomikos sprendimais ir skaitmeniniais žemės ūkio tinklais, kurie padeda greičiau identifikuoti rinkos tendencijas ir adaptuoti veiklas dėl resursų bei rizikos pasidalijimo tarp žemės ūkio tinkle dalyvių.

BŽŪP paramos ir konsultavimo rekomendacijos:

Šiam profiliui reikalinga lanksčiau struktūruota BŽŪP parama, t.y. didesnė prieiga prie smulkių, inovacijų, diversifikacijos ir kooperacijos priemonių, paramos trumposioms grandinėms ir vietos rinkų kūrimui, kartu su subsidijuotomis rizikos valdymo priemonėmis (draudimas, kiti finansiniai fondai). Konsultavimo paslaugose svarbiausia verslo modelių kūrimas, rinkodara, skaitmeninės priemonės ir minkštosios kompetencijos (derybos, bendradarbiavimas, kooperacijos valdymas), kad adaptyvūs ūkiai galėtų savo lankstumą paversti ilgalaikiu atsparumu.

6. Tėvoninio (Patrimonial farmer) Euro2040 ūkio tipas

Struktūriniai pažeidžiamumai

Tėvoninio profilio ūkiai remiasi šeimos darbu, yra stipriai susieti su vietos, kurioje ūkininkauja, bendruomene, tačiau pasižymi ribotu kapitalo prieinamumu ir demografine rizika.

Atsparumo didinimo rekomendacijos

Atsparumas turėtų būti stiprinamas per kartų kaitos skatinimą, paveldėjimo mechanizmų supaprastinimą ir kooperacijos formas, leidžiančias išlaikyti šeimos ūkio tapatybę, bet kartu pasinaudoti masto ekonomija. Labai svarbu išsaugoti šiuos ūkius, mat dėl kartomis besitęsiančio ūkininkavimo ne tik yra sukaupta labai įvairiapusė patirtis vietinės žemdirbystės ir ūkio išsaugojimo srityje, bet ir ryšys su vietos bendruomene. Dažnai būtent tėvoninio ūkio tipo ūkininkai nemokamai žiemą nuvalo kelius kaimo vaikams iki mokyklos ar padeda su miško ruošos darbais, dalyvauja kultūriniuose kaimo bendruomenės renginiuose ir t.t. Multifunkcinė (kaimo turizmas, vietos produktų ženklinimas, smulkusis perdirbimas (sulčių spaudimas, konservų gamyba ir pan.)) veikla , už kurią būtų mokama, gali tapti svarbia pajamų stabilizavimo bei atsparumo didinimo priemone.

BŽŪP paramos ir konsultavimo rekomendacijos:

BŽŪP lygiu šis profilis turėtų būti strateginis paramos gavėjas intervencijoms, susijusioms su kartų kaita, ūkio perėmimu, investicijomis į daugiafunkcines veiklas bei kultūrinio ir kraštovaizdžio paveldo išsaugojimą. Finansinės priemonės (jaunųjų ūkininkų parama, kapitalo nuostolių mažinimas per perėmimo laikotarpį, lengvatinis kreditavimas) turėtų būti derinamos su tikslinėmis konsultacijomis šeimos verslo, paveldėjimo planavimo, mokestinio optimizavimo ir kaimo paslaugų (turizmas, smulkusis perdirbimas) plėtros klausimais, taip išlaikant tėvoninius ūkius kaip kaimo bendruomenių šerdį.

7. Socialinės rūpybos (Social care farmer) Euro2040 ūkio tipas

Struktūriniai pažeidžiamumai

Socialinės rūpybos profilio ūkiai priklauso nuo viešųjų sutarčių ir socialinės politikos stabilumo, todėl jų atsparumas glaudžiai susijęs su instituciniu kontekstu ir valstybės regioninės politikos priemonėmis.

Atsparumo didinimo rekomendacijos

Rekomenduojama įtvirtinti ilgalaikes sutartis su socialinėmis ir sveikatos priežiūros institucijomis, taip pat plėtoti mišrius finansavimo modelius. Tokie ūkiai turėtų būti traktuojami kaip viešųjų paslaugų teikėjai, o ne tik žemės ūkio gamintojai. Taip pat rekomenduojama stiprinti šių ūkių matomumą per paramą rinkodarai ir pan, akcentuojant būtent šių ūkių socialinės rūpybos elementą (neįgaliųjų, vienišų motinų, buvusių nuteistųjų, kitų pažeidžiamų grupių įdarbinimą), kas, tikėtina, gali bent šiek tiek padidinti šių ūkių tipų pajamas.

BŽŪP paramos ir konsultavimo rekomendacijos:

Šiam profiliui BŽŪP priemonės turėtų glaudžiai sietis su socialinės įtraukties ir sveikatos politikos instrumentais, tokiais kaip daugiametės paslaugų sutartys, socialinio verslo modelių rėmimas, papildomi balai investicijoms ir aplinkosauginėms priemonėms, kai ūkis įdarbina pažeidžiamas grupes ar teikia socialines paslaugas. Konsultavimo sistemoje svarbu sujungti agronomines, socialinio darbo ir verslo vadybos kompetencijas. Tai galėtų būti specializuoti socialinės žemdirbystės konsultaciniai paketai, padedantys ūkiams valdyti tiek žemės ūkio gamybą, tiek socialinių paslaugų teikimo rizikas.

8. Gyvenimo būdo (Lifestyle farmer) Euro2040 ūkio tipas

Struktūriniai pažeidžiamumai:

Gyvenimo būdo profilio ūkiai pasižymi mažu ekonominiu dydžiu ir stipria orientacija į gyvenimo būdą, o ne rinkos pajamas, todėl jų ekonominis atsparumas dažnai yra ribotas.

Atsparumo didinimo rekomendacijos:

Atsparumas gali būti didinamas per selektyvią integraciją į vietos rinkas, trumpas maisto grandines ir bendruomenines iniciatyvas, kartu išlaikant šio profilio vertybinį pagrindą. Skirtingai nei intensyvūs ar korporatyviniai ūkiai, Gyvenimo būdo profilio ūkiai neturėtų būti skatinami maksimaliai integruotis į konkurencingas tarptautines rinkas. Vietoj to, atsparumas didinamas per selektyvią integraciją į vietos ir regionines rinkas, pavyzdžiui: dalyvavimą ūkininkų turgeliuose, bendruomenės remiamo žemės ūkio schemose, vietos maisto krepšelių iniciatyvose. Tokios formos leidžia užtikrinti nedideles, bet stabilesnes pajamas, kartu išlaikant tiesioginį ryšį su vartotoju ir mažinant kainų nepastovumą. Šio tipo ūkių atsparumas dažnai kyla ne iš finansinių rezervų, bet iš stipraus socialinio kapitalo. Todėl rekomenduojama sistemingai skatinti: dalyvavimą vietos bendruomenių organizacijose, neformalius kooperacijos modelius (bendras technikos naudojimas, dalijimasis darbo jėga), vietos iniciatyvas, jungiančias ūkininkus su mokyklomis, kultūros centrais ar NVO. Politikos lygmeniu tai reiškia paramos nukreipimą ne tik į investicijas, bet ir į tinklų kūrimą, socialines inovacijas bei bendruomeninius projektus. Siekiant išvengti per didelės priklausomybės nuo vieno pajamų šaltinio, gyvenimo būdo profilio ūkiams rekomenduojama plėtoti mažos apimties, bet daugiafunkcines veiklas, tokias kaip: edukacinės veiklos (ūkio dienos, amatų dirbtuvės), smulkus kaimo turizmas, vietos

kultūros ir gastronomijos iniciatyvos. Šios veiklos ne tik padidina pajamų stabilumą, bet ir stiprina ūkių socialinį legitimumą, kuris ilgainiui gali tapti svarbia atsparumo dedamąja.

BŽŪP paramos ir konsultavimo rekomendacijos:

BŽŪP paramos atžvilgiu šiam profiliui labiausiai tinka mažos apimties, administraciškai paprastesnės priemonės, tokios kaip ekoschemos, nedidelės investicijos į tiesioginę realizaciją/pardavimus, vietos maisto sistemas, edukacines veiklas, taip pat paramos paketai dalyvavimui vietos trumpųjų grandinių schemose. Konsultavimo lygmeniu reikalingas lengvas, gyvenimo būdą gerbiantis patarimas kaip teisiškai ir finansiškai tvarkingai vystyti mažos apimties veiklas, išvengiant perteklinės biurokratijos, bet kartu pilnai išnaudojant BŽŪP suteikiamas galimybes dėl kraštovaizdžio ir vietos maisto išsaugojimo.

9. Atkuriamasis (Regenerative) Euro2040 ūkio tipas

Struktūriniai pažeidžiamumai:

Atkuriamojo profilio ūkiai pasižymi aukštu ekologiniu atsparumu, tačiau dažnai susiduria su trumpalaikio pelningumo ir rinkos atlygio už ekosistemines paslaugas trūkumu. Esminis šio profilio paradoksas yra tas, kad praktikos, kurios ilgainiui mažina sistemines rizikas, trumpuoju laikotarpiu gali didinti finansinį neapibrėžtumą.

Atsparumo didinimo rekomendacijos:

Vienas didžiausių regeneratyvių ūkių pažeidžiamumų yra pereinamasis laikotarpis, kai sąnaudos jau patiriamos, tačiau ekonominė grąža dar nėra pasiekta. Atsparumą šiuo etapu galima didinti per: laikinas pajamų stabilizavimo išmokas, pereinamojo laikotarpio draudimo schemas, lankstų kreditavimą su atidėtu grąžinimu. Tokios priemonės sumažina ūkių pasitraukimo riziką ir leidžia išlaikyti ilgalaikę regeneratyvią trajektoriją. Atsparumas turi būti stiprinamas per ekosisteminių paslaugų ekonominį pripažinimą, įskaitant aplinkosauginių subsidijų tikslinimą, anglies kaupimo schemas ir diferencijuotą rinkodarą. Šio profilio ūkių ekonominis atsparumas ilgainiui priklauso nuo to, ar ekologinė nauda tampa ekonomine grąža. Rekomenduojama: teisiškai įtvirtinti mokėjimus už anglies kaupimą dirvožemyje, kompensuoti biologinės įvairovės palaikymo ir vandens apsaugos funkcijas, integruoti regeneratyvius ūkius į viešuosius ekosisteminių paslaugų pirkimus. Tai leidžia paversti ekologinį stabilumą nuolatiniu pajamų šaltiniu, o ne vien normatyviniu reikalavimu. Tradiciniai rizikos valdymo instrumentai dažnai nėra pritaikyti regeneratyviems ūkiams. Todėl rekomenduojama: pritaikyti draudimo schemas prie mišrių ir diversifikuotų sistemų, kurti pajamų stabilizavimo fondus regeneratyviems ūkiams, naudoti indeksinius draudimus, atsižvelgiančius į dirvožemio ir klimato rodiklius. Tai padidina finansinį atsparumą klimato ir rinkos šokams.

BŽŪP paramos ir konsultavimo rekomendacijos:

BŽŪP priemonės šiam profiliui turėtų būti konstruojamos kaip daugiasluoksnis paketas apimantis ekoschemas ir agroaplinkosaugos priemones, išmokas už ekosistemines paslaugas (anglies kaupimas, biologinė įvairovė, vandens apsauga), investicijas į dirvožemio atkūrimo ir gyvų ekosistemų technologijas, kartu su specialiomis pereinamojo laikotarpio priemonėmis (draudimas, pajamų stabilizavimas, kreditų garantijos). Konsultavimas turėtų jungti agronominę ekologiją, ekonominį planavimą ir rinkodarą (anglies sertifikatai, „regenerative“ produktų ženklinimas), kad ūkininkai gautų

ne tik technines rekomendacijas, bet ir aiškius kelius, kaip ekologinę naudą paversti ilgalaike finansine grąža.

10. Miesto (Urban farmer) Euro2040 ūkio tipas

Struktūriniai pažeidžiamumai

Miesto tipo profilio ūkiai veikia ribotos žemės ir intensyvios konkurencijos sąlygomis, tačiau turi artimą ryšį su vartotojais. Šie ūkiai dažnai atlieka ne tik maisto gamybos, bet ir socialines, edukacines bei aplinkosaugines funkcijas. Tačiau jų atsparumą riboja aukštos žemės ir infrastruktūros kainos, teisinis neapibrėžtumas dėl žemės naudojimo, konkurencija su nekilnojamojo turto plėtra ir didelė priklausomybė nuo vietos politikos sprendimų.

Atsparumo didinimo rekomendacijos

Tyrimo rezultatų duomenimis, šio tipo ūkininkų 2040 metais, kaip ir dabar, tikrai nebus daug. Vienas pagrindinių Urban farmer pažeidžiamumų yra žemės naudojimo neapibrėžtumas. Atsparumo didinimas reikalauja: ilgalaikių žemės nuomos ar panaudos sutarčių; urbanistinių planų, aiškiai pripažįstančių miesto žemės ūkio funkciją; laikinų, bet teisiškai apsaugotų naudojimo formų (pvz., „tarpinio naudojimo“ schemų). Institucinis žemės naudojimo stabilumas leidžia ūkiams planuoti investicijas ir mažina išstūmimo iš rinkos riziką. Atsižvelgiant į ribotą žemės plotą, miesto tipo ūkių atsparumas neturėtų būti grindžiamas vien produkcijos kiekiu. Vietoj to rekomenduojama: derinti maisto gamybą su edukacinėmis veiklomis (miestuose daug ugdymo įstaigų); plėtoti bendruomeninius sodus ir dirbtuves (užimtumo, senjorų laisvalaikio iniciatyvos); integruoti sveikatinimo, terapines ar socialinės įtraukties iniciatyvas. Tokios veiklos ne tik didina pajamų stabilumą, bet ir stiprina politinį bei socialinį ūkių legitimumą. Taip pat rekomenduojama stiprinti integraciją į miesto maisto strategijas, viešuosius pirkimus ir švietimo iniciatyvas, taip užtikrinant stabilesnius pajamų srautus.

BŽŪP paramos ir konsultavimo rekomendacijos:

BŽŪP ir platesnės ES politikos (miesto maisto strategijų, „Farm to Fork“) priemonės miesto ūkiams turėtų prioritetizuoti teisinį žemės naudojimo stabilumą, paramą socialinėms ir edukacinėms veikloms bei investicijas į daugiafunkcę, kompaktišką infrastruktūrą. Konsultavimo sistemoje reikalingi tarpininkai tarp ūkių ir savivaldybių, padedantys derinti urbanistinį planavimą, viešuosius pirkimus, edukacinius projektus ir paramą, kad miesto ūkiai būtų matomi kaip miesto žiedinės ekonomikos ir visuomenės sveikatos dalis.

11. Rimto hobio (Serious hobby farmer) Euro2040 ūkio tipas

Struktūriniai pažeidžiamumai:

Rimto hobio ūkio profilių ūkiai Lietuvoje užima tarpinę poziciją tarp gyvenimo būdo (Lifestyle) ir komerciškai orientuotų ūkių. Šiems ūkiams būdingas stiprus asmeninis įsitraukimas, investicijos į kokybę ir technologijas, tačiau ribotas mastas ir dalinė priklausomybė nuo ne žemės ūkio pajamų. Ši pereinamoji padėtis suteikia lankstumo, bet kartu kuria strateginį neapibrėžtumą – ūkiams sunku

pasirinkti tarp plėtros, stabilizacijos ar sąmoningo išlikimo nišoje. Ūkiai dažnai remiasi ne žemės ūkio pajamomis, todėl jų ekonominis atsparumas ūkininkavimo požiūriu yra ribotas.

Atsparumo didinimo rekomendacijos

Šiems ūkiams svarbios mokymo ir konsultavimo programos, padedančios efektyviau integruoti ūkininkavimą į mišrius pajamų modelius ir vietos maisto sistemas. Rimto hobio ūkiams rekomenduojama ne maksimali, o valdomo gylio rinkos integracija: tiesioginė prekyba su ribotu klientų ratu; trumpalaikės sutartys su vietos perdirbėjais; dalyvavimas nišinėse kokybės ar vietos kilmės schemose. Tokios formos leidžia gauti finansinę grąžą, bet išvengti visiškos priklausomybės nuo kainų svyravimų. Skirtingai nei stambiems ūkiams, rimto hobio profilio ūkiams tinka modulinės, mažo masto technologijos: skaitmeniniai apskaitos ir planavimo įrankiai; paprastos precizinės technologijos; mažos apimties automatizavimo sprendimai. Svarbu vengti per sudėtingų sistemų, kurios didina priklausomybę nuo išorinių paslaugų.

BŽŪP paramos ir konsultavimo rekomendacijos:

BŽŪP parama šiam profiliui turėtų būti orientuota į mažo masto, bet aukštos pridėtinės vertės veiklas: kokybės sistemas, vietos kilmės ženklinimą, smulkias investicijas, skaitmeninių įrankių diegimą ir dalyvavimą trumposiose grandinėse. Konsultavimo požiūriu svarbiausia padėti šiems ūkiams pasirinkti tinkamą gylį, t.y. kiek investuoti, kiek veiklas formalizuoti, kokias nišas rinktis, kad ūkininkavimas išliktų finansiškai tvarus ir nepaverstų jų pernelyg priklausomais nuo žemės ūkio pajamų svyravimų.

12. <u>Bendruomenės aprūpinimo (Community provider) Euro2040 ūkio tipas</u>

Struktūriniai pažeidžiamumai

Bendruomenės aprūpinimo profilio ūkių pagrindinė funkcija peržengia maisto gamybą ir apima vietos bendruomenės aprūpinimą socialinėmis, edukacinėmis, kultūrinėmis ir aplinkosauginėmis paslaugomis. Tokie ūkiai dažnai veikia kaip vietos socialinės infrastruktūros dalis - teikia maistą mokykloms, organizuoja edukacines veiklas, palaiko socialinę įtrauktį ir stiprina teritorinę sanglaudą.

Atsparumo didinimo rekomendacijos

Vienas pagrindinių bendruomenės aprūpinimo ūkių pažeidžiamumų yra priklausomybė nuo trumpalaikių projektų. Atsparumą galima reikšmingai padidinti: sudarant daugiametes sutartis su savivaldybėmis formalizuojant bendruomeninių paslaugų teikimą, integruojant ūkius į vietos socialinių paslaugų tinklus. Ilgalaikiai vietos savivaldos įsipareigojimai ūkiui mažina finansinį neapibrėžtumą ir leidžia planuoti veiklą. Bendruomenės aprūpinimo ūkiams būtina atsparumo sąlyga - pajamų šaltinių įvairovė. Rekomenduojama: derinti viešąjį finansavimą su rinkos pajamomis; naudoti socialinio verslo modelius; plėtoti bendruomeninį finansavimą ar narystės sistemas. Tokie modeliai sumažina priklausomybę nuo vieno finansavimo šaltinio. Bendruomenės aprūpinimo ūkių profilių stiprybė – platus socialinis palaikymas. Atsparumui didinti svarbu: formaliai įtraukti bendruomenę į valdymą; kurti tarybas ar partnerystes; naudoti dalyvaujamojo valdymo modelius. Tai padidina politinį ir socialinį palaikymą.

BŽŪP paramos ir konsultavimo rekomendacijos:

BŽŪP paramos instrumentai čia turėtų būti derinami su vietos plėtros ir socialinės politikos priemonėmis, o tiksliau su daugiametėmis paslaugų sutartimis, LEADER/VVG tipo projektais, tikslinėmis investicijomis į bendruomeninę infrastruktūrą (perdirbimas, maitinimas, edukacija) ir papildomais projektiniais balais už teritorinės sanglaudos bei socialinės įtraukties planuojamus pasiekimus. Konsultavimo sistemoje reikalingas integruotas požiūris padėti ūkiams veikti kaip socialiniams verslams, struktūruoti paslaugų paketus, valdyti partnerystes su savivaldybėmis ir NVO, planuoti finansų srautus iš kelių šaltinių (BŽŪP, savivaldybių biudžetai, projektai, rinkos pajamos).

13. Sofos (Sofa farming) Euro2040 ūkio tipas

Struktūriniai pažeidžiamumai

Sofos tipo ūkiai pasižymi mažu aktyvumu ir dideliu pasyvių pajamų vaidmeniu, todėl jų atsparumas yra labai ribotas.

Atsparumo didinimo rekomendacijos

Kadangi laikytina, jog tokio tipo ūkiai nėra pageidautini Lietuvos žemės ūkio sektoriuje, rekomendacijos atsparumo didinimui iš esmės nėra būtinos. Politikos lygmeniu rekomenduojama diferencijuoti paramą, siejant ją su minimaliu ekonominio aktyvumo lygiu tam, kad „sofos ūkininkavimas“ nebebūtų patrauklus.

BŽŪP paramos ir konsultavimo rekomendacijos:

BŽŪP požiūriu šiam profiliui turėtų būti aiškiai ribojamos pasyvios pajamos: išmokos siejamos su minimaliu veiklos lygiu, faktine gamyba ar ekosisteminių paslaugų teikimu. Konsultavimo sistema galėtų būti naudojama tik pereinamajam etapui skatinti tokius ūkius apsispręsti, t.y. arba pereiti į aktyvesnius, produktyvius profilius (su atitinkamu konsultavimu ir investicijų paketu), arba pasitraukti iš BŽŪP remiamo sektoriaus, suteikiant aiškias ir skaidrias taisykles.

14. Viešosios paramos medžiotojų (Hunters of support)Euro2040 ūkio tipas

Struktūriniai pažeidžiamumai:

Viešosios paramos medžiotojai aktyviai siekia subsidijų, tačiau dažnai neturi ilgalaikės strateginės krypties ar ilgalaikių ūkininkavimo intencijų.

Atsparumo didinimo rekomendacijos:

Ir nors mūsų tyrimas numato, jog tokio tipo ūkių dalis (kuri ir dabar yra labai maža) dar labiau sumažės iki 2040 metų, siekiama tokio tipo ūkių Lietuvoje išvengti kuo greičiau. Rekomenduojama sugriežtinti paramos skirstymo mechanizmus, kad būtų galima išvengti šio tipo ūkių paplitimo Lietuvoje.

BŽŪP paramos ir konsultavimo rekomendacijos:

BŽŪP lygmeniu šiam profiliui būtina diegti griežtesnes tikro ūkininko ir aktyvios veiklos sąlygas, rizikos valdymo ir aplinkosaugos įsipareigojimus, kurie reikalautų realios veiklos, o ne vien projektinio popierinio aktyvumo. Konsultavimo paslaugos galėtų būti naudojamos daugiausia kontrolės ir

prevencijos tikslais, t.y. aiškinant paramos logiką, minimalų veiklos lygį, galimas sankcijas ir alternatyvas (plėtros, pasitraukimo), kad viešosios paramos medžiotojų profilis ne tik mažėtų, bet ir struktūriškai netektų patrauklumo.

Apibendrinant ir atsižvelgiant į atlikto tyrimo rezultatus ir ES diskusijas dėl BŽŪP po 2027 m., galima teigti, kad ateities parama turėtų daug aiškiau profiliuota, o nenukreipta vien pagal bendras kultūras ar ūkio dydį. Lietuvai strategiškai svarbiausia kryptis – kryptingai stiprinti tuos profilius, kurie vienu metu kuria ekonominį ir teritorinį atsparumą: tėvoniniai, adaptyvieji, regeneratyvieji, bendruomenės aprūpinimo, rimto hobio ir (dalinai) gyvenimo būdo ūkiai. Jie užtikrina kartų kaitą, vietos užimtumą, socialinį kapitalą ir ekosistemines paslaugas, bet šiandien šių funkcijų BŽŪP finansai iki galo neapima. 2023-2027 laikotarpiu pradėtos ekoschemų, rizikos valdymo priemonių, AKIS ir konsultavimo stiprinimo kryptys turėtų būti 2028–2034 m. ne tik pratęstos, bet ir labiau diferencijuotos pagal profilius. Tėvoniniams ir regeneratyviems ūkiams – ilgesnio pereinamojo laikotarpio investiciniai ir pajamų stabilizavimo instrumentai (įskaitant anglies kaupimo ir dirvožemio gerinimo paramos schemas), bendruomenės aprūpinimo ir socialinės rūpybos profiliams – hibridinis modelis, jungiantis žemės ūkio išmokas su „viešųjų gėrybių“ logika (viešųjų paslaugų pirkimai, daugiametės sutartys su savivalda), adaptyviems ir rimto hobio ūkiams – daugiau rizikos pasidalijimo priemonių (mikro-investicijos, smulkūs inovacijų ir žiedinės ekonomikos projektai su finansine parama, supaprastinta prieiga prie konsultavimo ir duomenų). Tuo pačiu būtina nuosekliai mažinti motyvaciją sofa ir „paramos medžiotojų“ profiliams, stiprinant ryšį tarp išmokų ir realaus ekonominio bei aplinkosauginio aktyvumo, griežčiau siejant paramą su deklaruotu profiliu ir rodiklių kombinacijomis, kurias nustatė mūsų tyrimas. Galiausiai, būsimos BŽŪP kryptys Lietuvai turėtų būti formuluojamos kaip profilių portfelio politika: iš stambių korporatyvinių ir intensyvių ūkių reikalaujant aiškios pridėtinės vertės didinimo, pažangos klimato, dirvožemio ir energijos naudojimo srityse (per investicijas ir tikslines ekoschemas, aukšto lygio inovacijas), o mažesnius, labiau socialinius ir regeneratyvius profilius remiant labiau stabiliais, daugiametę trajektoriją užtikrinančiais instrumentais (smulkiųjų ūkių schema, investicijos į smulkų perdirbimą, trumpas grandines) – taip sudarant sąlygas, kad 2040 m. šalies ūkių struktūra būtų ne tik ekonomiškai, bet ir socialiai atspari, su pažangiu požiūriu į aplinkosaugą.

Išvados

Šiame projekte analizuotų Euro2040 ūkininkų profilių atsparumo lygio kitimo priežasčių analizė atskleidė, kad žemės ūkio atsparumas nėra homogeniška ar universali savybė, kurią būtų galima padidinti vienodomis priemonėmis visiems ūkiams. Priešingai, empiriniai rezultatai rodo, jog atsparumas yra profiliui specifiška, struktūriškai sąlygota charakteristika**,** kylanti iš skirtingų ūkių verslo modelių, santykio su rinka, kapitalo struktūros, technologinio intensyvumo ir institucinės aplinkos. Ši išvada turi reikšmingų pasekmių tiek žemės ūkio politikos rėmimo priemonėms, tiek praktiniams sprendimams, susijusiems su ūkių gebėjimu prisitaikyti prie vis didėjančio išorinių sukrėtimų dažnio ir intensyvumo.

Pirma, analizė patvirtina, kad trumpalaikis ekonominis efektyvumas ne visada koreliuoja su ilgalaikiu atsparumu. Intensyvūs ir korporatyviniai ūkininkavimo profiliai, kurie dažnai laikomi sektoriaus konkurencingumo pagrindu, pasižymi dideliu pažeidžiamumu sisteminiams šokams dėl aukštos priklausomybės nuo energijos, žaliavų ir ilgų tiekimo grandinių. Tuo tarpu profiliai, orientuoti į socialines funkcijas, vietos rinkas ar ekologines praktikas, dažnai demonstruoja didesnį struktūrinį stabilumą, tačiau susiduria su ribotu ekonominiu mastu (dėl santykinai mažos Lietuvos vidaus rinkos lyginant su kitomis ES šalimis) ir finansinio tvarumo iššūkiais. Tai rodo, kad atsparumo didinimo

strategijos turi būti nukreiptos ne tik į produktyvumo ar augimo skatinimą, bet ir **į** rizikos paskirstymą, diversifikaciją ir sisteminį stabilumą**.**

Antra, tyrimas pabrėžia būtinybę pereiti nuo universalių, normatyvinių politikos priemonių prie profiliu grįstų (profile-sensitive) politikos sprendimų. Išplėstinės policy recommendations rodo, kad skirtingiems Euro2040 ūkininkų profiliams reikalingos iš esmės skirtingos intervencijos: nuo energetinės autonomijos ir vertės grandinių trumpinimo intensyviems ir kontroliuojamos aplinkos ūkiams, iki ekosisteminių paslaugų institucionalizavimo regeneratyviems ir teritoriniams ūkiams, ar ilgalaikių viešųjų sutarčių socialinės globos ūkiams. Toks diferencijuotas požiūris leidžia politikos priemonėms tapti ne kompensacinėmis, o transformacinėmis, orientuotomis į ilgalaikį prisitaikymą.

Trečia, įrodyta, kad atsparumas negali būti kuriamas vien ūkių lygmeniu. Daugelis identifikuotų pažeidžiamumų, tokių kaip energijos kainų šokai, rinkų koncentracija, darbo jėgos trūkumas ar klimato rizikos yra sisteminio pobūdžio, todėl reikalauja kolektyvinių ir institucinių sprendimų. Tai apima kooperacijos stiprinimą, regioninių maisto sistemų plėtrą, duomenimis grįstą rizikos valdymą ir geresnę žemės ūkio politikos integraciją su energetikos, socialinės apsaugos ir teritorinės plėtros politikomis. Išplėstos rekomendacijos rodo, kad atsparumas didėja tuomet, kai ūkininkai veikia ne izoliuotai, o kaip platesnių tinklų ir ekosistemų dalis.

Ketvirta, analizė išryškina svarbų politikos dizaino aspektą: paramos ir atsparumo santykį. Kai kuriems profiliams, ypač vadinamiesiems „viešosios paramos medžiotojams“ ar sofos ūkininkams, parama gali stabilizuoti pajamas trumpuoju laikotarpiu, tačiau ilgainiui silpninti motyvaciją struktūriniams pokyčiams. Todėl tyrėjai pabrėžia būtinybę labiau sieti paramą su atsparumą didinančiais veiksmais: investicijomis į kompetencijas, diversifikaciją, technologinį ar institucinį atsinaujinimą. Tokiu būdu parama tampa ne tik socialinio saugumo, bet ir struktūrinės transformacijos įrankiu.

Penkta, Euro2040 profilių analizė atskleidžia, kad atsparumo didinimas turi būti vertinamas ilguoju laikotarpiu, derinant ekonominius, ekologinius ir socialinius tikslus. Tyrimo rezultatai rodo, jog atsparumas stiprėja tada, kai ekologinės praktikos yra ekonomiškai atlyginamos, socialinės funkcijos institucionalizuojamos, o technologinės inovacijos pritaikomos konkrečiam profilio kontekstui. Tai leidžia išvengti klaidingos dichotomijos tarp konkurencingumo ir tvarumo bei sudaro sąlygas jų sinergijai.

Apibendrinant, šio projekto išvados rodo, kad Europos žemės ūkio atsparumo stiprinimas iki 2040 metų reikalauja strateginio perėjimo nuo vienodo politikos taikymo prie diferencijuoto, profiliu grįsto valdymo modelio. Euro2040 ūkininkų profiliai suteikia praktinį ir analitinį pagrindą tokiam perėjimui, leidžiantį tiksliau identifikuoti pažeidžiamumus, efektyviau nukreipti politikos priemones ir didinti visos maisto sistemos gebėjimą ne tik išgyventi sukrėtimus, bet ir tvariai transformuotis. Tokia kryptis yra esminė sąlyga siekiant ilgalaikio Europos žemės ūkio gyvybingumo, socialinės sanglaudos ir aplinkosauginio stabilumo.

Rekomendacijas suformavo: prof. dr. Mangirdas Morkūnas, dr. Artiom Volkov, dr. Elzė Rudienė.

Šis projektas gavo finansavimą iš Europos regioninės plėtros fondo (projekto Nr. S-VIS-23-2) pagal dotacijos sutartį su Lietuvos mokslo taryba (LMTLT).